

Engler Ágnes – Paksi Veronika – Tardos Katalin

Tudományos fokozattal rendelkezők munka–magánélet egyensúlya: problémák és megküzdési stratégiák

Bevezető

A munka–magánélet egyensúlyának kialakítása és fenntartása minden szakmában, minden munkakörben és munkaformában komoly kihívás elé állítja a munkavállalót. A kihívások jellege, intenzitása, illetve a rájuk adott válaszok, stratégiák számos körülménytől függenek, leginkább a munkát végző magánéleti, családi háttérétől. A párkapcsolatban élők, a gyermeket nevelők vagy a szüleikről aktívan gondoskodók napi feladatbeosztását a munkán kívül erősen meghatározzák a hozzájuk kötődő személyek és igényeik. A párkapcsolattal és családdal nem rendelkezőknek természetesen ugyanúgy számolniuk kell magánéleti vonatkozásokkal, mint családos társaiknak. Való igaz, hogy tevékenységeiket szabadabban irányíthatják, ugyanakkor életüket nekik is be kell rendezni a két alapvető szintér, a munka és a magánélet között.

Kutatásunkban magasan kvalifikált, doktori fokozattal rendelkező kutatókat és oktatókat kérdeztük a munka és magánélet egyensúlyának összehangolásáról. A tudományos munka többek között abban különbözik más foglalkozásoktól, hogy legalább akkora szabadságot nyújt a két terület összeegyeztetéséhez, mint amekkorát kihasznál ennek lehetőségéből. Ez utóbbira példa a kettő helyett három terület balanszírozása. Köztudott, hogy a doktori fokozat megszerzéséig vezető út tanulással telik, ám a tanulás későbbiekben sem fejeződik be. A tudományos életpálya egyes fokozatainak elérése ugyanis rendszeres önképzést, folyamatos fejlődést igényel, így lényegében nemcsak a munkát és magánéletet szükséges egyensúlyban tartani, hanem a folyamatos tanulói szerepvállalásról is gondoskodni kell. Való igaz, hogy az élethosszig tartó tanulás mindenki számára a hatékony munkavégzés és életvitel feltétele, de hagyományosan ez szakaszonként, ciklikusan ismétlődik, például egy-egy továbbképzés, átképzés, tanfolyam vagy autonóm tanulás keretében. A tudományos pályafutás viszont igényli a folytonos megújulást, a nyitottságot az új ismeretekre, a kompetenciák állandó karbantartását és fejlesztését.

A kutatók és oktatók összetett feladatkörei ugyanakkor a megszokottnál nagyobb szabadságot nyújtanak olyan atipikus formációkra, mint a rugalmas munkavégzés, az otthoni munka, a távmunka (Currie–Eveline 2011; Petőné 2014). Ezek nem szerződésben rögzített munkaformákat jelentenek, hanem feladattól függően lehetőséget adnak a tipikus munkavégzéssel történő váltakoztatásra. Így például a folyóiratcikk-írás jellemzően nem a kurzusokkal tűzdelt napokon történik, hanem az elmélyülést lehetővé tévő kutatói napon, akár otthon vagy más helyszínen. Ez a szabadság ugyanakkor béklyóvá is válhat, hiszen a funkciók, helyszínek és szerepek

folytonosan változnak, nem fixáltak, ami a pályaelhagyás kockázatát is növelheti (Herman–Lewis 2012; Paksi 2014, 2015). A magánélet és munka átjárhatósága egyfelől tehát kedvez például a tevékenységek összehangolásának (pl. otthon dolgozik, közben vigyáz a szünidős gyermekre), másfelől viszont a munkavállalói és családi szerepek könnyen keveredhetnek (pl. az otthon dolgozó anya miatt a számítógép előtt ül, miért nem foglalkozik a gyermekkel stb.) (Campbell 2000; Wayne 2007; Engler 2017).

A tudományos szakemberek között végzett vizsgálat eredményeinek elemzésében figyelemmel voltunk a tudományterületi különbségekre is, hiszen ezek meghatározzák a munkamódszereket, követelményeket, a karrierlehetőségeket vagy az anyagi és erkölcsi megbecsültséget. A szakmai karrier és a magánélet összehangolásának kérdésében a nemi különbségek is adottak, különösen az ún. STEM-területeken. Tanulmányunkban a társadalomtudomány és a műszaki tudományok területein tevékenykedők tapasztalatait választottuk ki és hasonlítottuk össze. A kutatás számos nézőpontból járta körbe a központi kutatási kérdést, mi igyekeztünk a legtipikusabb problémákat rendszerezni, elnevezve általános problémáknak őket. A problémacsokrok bemutatását követően megvizsgáltuk, milyen megküzdési stratégiák körvonalazódnak az interjúalanyok életében. Végül megkíséreltük összehasonlítani a két szakterületen mért eredményeket.

Módszertan

Kutatásunk alapsokaságát a Magyarországon élő PhD-fokozattal rendelkezők alkotják. A kutatásban rendelkezésre álló mintát nem véletlenszerű célirányos mintavétellel alakítottuk ki. Arra törekedtünk, hogy a PhD-fokozattal rendelkezők sokszínűsége képviselve legyen a mintában: nők és férfiak, fiatalabbak és idősebbek, vidékiek és budapestiek, az állami és a piaci K+F területen és a különböző tudományterületeken dolgozók. A tudományterületek közül kifejezetten STEM- és nem STEM-területeket kívántuk összehasonlítani. A STEM-területekről a mérnöktudományt választottuk, míg a nem STEM-területről a társadalomtudományokat. Összesen 50 tudományos fokozattal rendelkező személy került a mintába, amelynek az alapmegoszlásai a következők:

1. táblázat: A minta összetételének megoszlása tudományterület, nem, életkor, lakóhely és szektor szerint

		fő		fő	Összesen
Tudományterületek	Társadalomtudomány:	25	Műszaki tudomány:	25	50 fő
Nem	Nők:	25	Férfiak:	25	50 fő
Életkor	40 év alatti:	17	40 év és felette:	33	50 fő
Lakóhely	Vidék:	20	Budapest:	30	50 fő
	<i>Ebből Debrecen:</i>	10			
	<i>Szeged:</i>	10			
Szektor	Állami közszféra:	40	Piaci / vegyes sféra:	10	50 fő

A kutatás adatgyűjtési módszere a *félig strukturált interjú* volt. A döntően személyes megkérdezéssel, és kisebb részben Skype-on keresztül készült interjúk 2017 novembere és 2018 májusa között készültek, és átlagosan 1,5 órát tartottak. Az elkészült interjúkat az NVIVO kvalitatív szoftverrel kódoltuk le és dolgoztuk fel.

Eredmények

Társadalomtudományok területe

Általános problémák

A kutatás eredményei szerint a társadalomtudományi terület kutatóinak a magánéleti és a szakmai életúton felmerülő nehézségek egymásba fonódása okozza az alapvető problémákat. A két területen elkülönülten is kirajzolódnak problematikus pontok, de a jelentős *gócok a két terület metszeteiben* tapinthatók ki. Példának okáért a magas *publikációs* elvárás a szakmai pályafutás sajátja, mégsem elkülönülten merül fel, hanem többnyire a privát életből erre szánt idő elvesztése értelmezésében. Az egyik interjúalany így hasonlítja össze magát olyan kollégáival, akik többet publikálnak, akár feláldozva magánéleti idejüket:

„Egyik publikációból a másikba mennek, ami nagyon jó, mert kiválóak szakmailag. Ezek nagyon komoly befeketést igényelnek. Az a kérdés, ez mennyire fog megtérülni, valószínűleg egy sokkal gyorsabb egyetemi karriert fog befutni, vagy fognak befutni ezek a kollégák. A kérdés, hogy meddig tart az abból származó örömmélmény meg a flow. Szerintem a magánélet így hat vissza a munkára: nem biztos, hogy mindig mindent mindenért érdemes, vagy hát valakinek igen, valakinek nem.” (Interjúalany #19, társadalomtudomány, vidék, férfi, 40 év alatt)

Az interjúk tanulsága szerint a *legnagyobb szakmai kihívást a konferenciákra* való eljutás, illetve a publikáció írása és fordíttatása jelenti. Előbbi leginkább a gyermekelhelyezési problémák miatt merül fel, utóbbit az idő és a pénz hiánya magyarázza. A vonatkozó tudományterületeken dolgozók legnagyobb része utal az alulfizetett munkakörre, ami miatt gyakran más munkákat is vállalnia kell. Ez pedig elvonja saját szakmai fejlődésétől (pl. kutatás, publikációírás), de kihat a családtagjaival töltött idő mennyiségére is.

Az egyetemi oktatói, kutatói állás alacsony anyagi megbecsültsége az interjúk rendszeresen visszatérő eleme. Érdemes megfigyelni, hogy a vélemények kizárólag a bérezésre vonatkoznak, nem érezkelhető, hogy a megkérdezettek emellé alacsony társadalmi megbecsültséget, kedvezőtlen presztízst társítanának. Sőt, alapjában véve elégedettek választott foglalkozásukkal, hivatásként tekintenek rá. A megkérdezettek a jövedelem és az elvégzett munka mennyisége, a tudományos pálya által megkövetelt teljesítmény között érzékelnek szakadékokat, egyenlőtlenséget.

Többen utalnak arra, hogy *munkahelyükön kívül vállalnak pluszmunkát* vagy feladatokat az oktatói, kutatói bérük kiegészítése érdekében:

„Szerintem azt nehéz összeegyeztetni, hogy ha az ember nem akar éhen halni, és családot is akar. Ha mondjuk csak az egyetem lenne, csak egyetemi oktató lennék, és mellette a család, akkor az egy egész jól összeegyeztethető dolog. Csak az a baj, hogy muszáj valamit dolgozni ahhoz, hogy az ember meg is éljen valamiből, mert én úgy tekintek az egyetemre, hogy ez hobbi, azért csinálom, mert szeretem, és ha nem fogom szeretni, akkor nem csinálom.” (Interjúalany #29, társadalomtudomány, Budapest, férfi, 40 év alatti)

Azok a válaszadók nem említik a többletmunka vállalásának kényszerét, akik jól kereső társról számolnak be. Ekkor viszont a feszültséget a kettős karrier kérdése okozhatja.

A szakmai és otthoni feladatok összehangolásának kulcstényezője az *időbeosztás*. Az alanyok szinte kivétel nélkül időhiányra panaszkodnak, mely hol a munkában, hol a magánéletben okoz problémát. A pályán eltöltött évek számával némi javulás tapasztalható. Az időmenedzsmentben mutatkozó fejlődés egyértelműen a kutatói pályán szerzett tapasztalatra vezethető vissza:

„Én rengeteget fejlődtem a korábbi életemhez képest, olyanokban, hogy sokkal kevesebb időt töltök felesleges dolgokkal, és javamra vált. Kutatást nagyon nehéz így, de nagyon sok munkát meg lehet csinálni, a dolgozatjavítás, a dolgozatkérdések összeállítása kicsit szellemi rutin jellegű feladatok: erre most ennyi időm van, és ezt ennyi időből meg kell csinálnom, mert legközelebb 10 nap múlva lesz rá megint ennyi időm. Éppen ezért szerintem az ember rendkívül hatékonyá válik ebben.” (Interjúalany #21, társadalomtudomány, vidék, nő, 40 év alatt)

Az említett történetekből egyértelműen kiderül, hogy a gyakorlatban szerzett tapasztalat sokat jelent a feladatok megszervezésében, ütemezésében, kivitelezésében. A leggyakorlatosabbnak azok tűnnek, akik korábban hasonló helyzetben már kipróbálták magukat, és ezt emelték át jelenlegi helyzetükbe:

„Tehát amikor már egyetemista koromban két gyerekelem volt, és akkor ugye TDK, egyetemi kötelezettségek, és gyerekek, egyet tanultam meg, de nagyon: az időmet beosztani. [...] Rá voltam arra kényszerítve, hogy a kevés időmet nagyon hatékonyan használjam fel, és ez nagyon jól jött, mert most is több kutatásban veszek részt, és hát mindegyik nagyon időigényes. Tehát egyszerűen nagyon megtanultam beosztani az időmet.” (Interjúalany #5, társadalomtudomány, vidék, férfi, 40 év és felette)

Megküzdési stratégiák

A szűk *családi háttér támogatásának* szükségszerűsége a legtöbb interjúban megjelenik. Többen úgy vélik, e nélkül nem is lehet megvalósítani a tudományos karriert:

„Mindenképpen kell valami egyéb támogató közeg, ami átvállal feladatokat, csak így lehet.” (Interjúalany #20, társadalomtudomány, vidék, férfi, 40 év és felette),
„Én látom a családnak az erejét abban, hogy rendkívül nagy segítséget tudnak nyújtani meg háttérrel, hogy valaki a szakmai pályafutását tudja építeni.” (Interjúalany #10, társadalomtudomány, vidék, nő, 40 év és felette).

A mindennapi gyakorlatban az interjúalanyok *rendszeres nehézségekről* számolnak be, amelyek leginkább az otthoni és munkahelyi teendők összeegyeztetésében merülnek fel. Ezek olykor komoly *logisztikai* kérdéseket vetnek fel, kisebb-nagyobb nehézségek árán tudják csak megoldani a felek.

„A szokásos hétköznapiakban reggel alapvetően mind a ketten benne tudunk lenni, sőt az évek alatt az a gyakorlat alakult ki, hogy ő indul el reggel a gyerekekkel, én meg ülök le azonnal a géphez, ahogy behajtották az ajtót maguk mögött, és délután is ő csinálja a gyereket. Így nekem azért több olyan idő jut, amit egyben tudok a munkára fordítani.” (Interjúalany #21, társadalomtudomány, vidék, nő, 40 év alatt)

A házastárs segítése gyakran mondható, de sokszor a társ is el van foglalva saját munkájával. Ilyenkor az *alanyok szülei* jelennek meg elsődleges támogató háttérként. A tágabb család tagjainak bevonásánál figyelemre méltó, hogy a család összetartása eredendően mérvadó a támasznyújtásban, ugyanis ahol ez hagyományosan adott volt, ott könnyebben segítik egymást a tudományos pályafutást támogatóan:

„Ami még nagyon fontos, hogy a feleségem családja, ezt szoktam neki mondani, [...] klán típusú család. Persze vannak a szülők, anyósom meg az anyósom lánytestvérei, tehát hogy ilyen nők által vezetett család, ahol nagyon erős az unokatestvéri összetartás, testvérszintű, valóban közösség. Együtt nőttek fel a hasonló korú unokatestvérek, így már mi is együtt neveltük egymás gyermekeit.” (Interjúalany #5, társadalomtudomány, vidék, férfi, 40 év és felette)

Ezt azok is megerősítik, akiknek *nem adatott meg a szülői segítség* (mert már nem élnek a szülők, vagy távol laknak). Ők külön kiemelik ezt a plusznehézséget, és egyfajta irigységgel szemlélik azokat, akiknek megadatott a közeli családtag segítése:

„ezt nagyon érzem, és nagyon látom a különbséget ismerősöknél, ahol a nagymama ott lakik a szomszédban [...], mennyire más az életünk, mint az övék, ahol itt vannak a nagymamák az életükben, úgyhogy ezért nagyon fon-

tos a work-life balance-ban különösen a betegségek miatt.” (Interjúalany #42, társadalomtudomány, Budapest, nő, 40 év alatt)

Mások elbeszélésben felbukkan egy szomszéd, egy fogadott nagyszülő, aki szívességi alapon siet segítségükre, például a gyermek betegsége idején.

A megkérdezettek közül egy válaszadó említi, hogy nem éltek a *fizetett segítség* lehetőségével, inkább egymás között igyekeznek megoldani a gyermekfelügyeletet a másik szülővel. Ennek nem biztos, hogy anyagi okai vannak, a következő interjúrészlet alapján inkább elvi kifogás áll fenn:

„...és volt olyan, hogy bent voltunk ugye, órák voltak, és akkor jött a bébiszitter, ő kiment, megetette a gyereket, aztán a bébiszitter elvitte. És egyébként színötös volt, meg rohadt jó publikációi voltak, és nekem ez annyira furcsa volt, hogy [...] ő mekkora droid, hogy ezt így tudja csinálni.” (Interjúalany #40, társadalomtudomány, Budapest, nő, 40 év alatt)

Az interjúkban megszólaló férfiak és nők *nem tesznek különbséget a nemek közötti feladatmegosztásban*. Egy alany jegyzi meg, hogy a háttér elrendezése női kvalitás:

„A családot logisztikálni, ez a feleség feladata. Nem azért, mintha valami hihetlen karriert futottam volna be, mondjuk nem is panaszkodom, de valóban kell az a támogatás, segítség hozzá.” (Interjúalany #16, társadalomtudomány, Budapest, férfi, 40 év és felette)

A mindennapi helyzetek vázolásában a nők említik többször a házimunkát és egyéb otthoni feladatok elvégzését, ugyanakkor megfigyelhető a törekvés a feladatmegosztásra. A férfiak közül pedig több megszólaló *elismerően szökö a nők kettős szerepvállalásáról*:

„Nőként ezt a pályát iszonyú nehéz lehet a gyermekvállalással összeegyeztetni, hogy te ne essél ki ebből az egészből. Az nem olyan, mintha a gyárból elmész gyesre: leteszed a kalapácsot, aztán öt év múlva felveszed, és ugyanaz lesz, kis túlzással is folytathatod. Itt baromi fontos, hogy benne legyen az ember. Tartósan publikáljon. Mindig konferenciákra járjon, menjen el bratyzni a workshopokra, tehát ez egy olyan élet, ami állandóan mozgásban van, és dinamikus történet, és benne kell lenni, azt nem lehet megtanítani, hogy hopp, kijövék belőle – és azt látom, hogy sok kolléganőmnnek majdnem mindegyiknek van gyereke. Soknak több, 2-3-4 gyereke is. És hát szenvednek vele nagyon.” (Interjúalany #28, társadalomtudomány, Budapest, férfi, 40 év és felette)

A *családalapítási stratégiáról* megoszlanak a vélemények, különösen az *időzítést* tekintve, de a már gyermeket nevelők prioritása egybehangzó:

„Az ember gondolhatja előre, hogy így lesz az ideális, vagy úgy lesz az ideális, de ilyen nincs. Nekem az édesanyám mondta, hogy egy intellektuális beállítottságú

nőnek, soha nem jön jókor a gyerek. Innentől kezdve mindegy. Amikor az élet ott tart.” (Interjúalany #21, társadalomtudomány, vidék, nő, 40 év alatt)
„Én nem tudok elmenni, hogy is mondjam, dolgokra... meg olyan gyakran külföldre, tehát nagyon nehezen tudom megoldani, és hát emiatt rendszeresen lemondok, de én ezt soha nem lemondásnak élem meg, hanem azt mondom, hogy nekem ilyen az élethelyzetem, kész, tehát én ezt nem élem meg kritikusan. (Interjúalany #10, társadalomtudomány, vidék, nő, 40 év és felette)
„El nem cserélném a gyerekeimet semmiért. Neki azt dobta a gép, nekem meg ezt. Nincs rossz érzésem, nem érzem úgy, hogy kimaradok valamiből.” (Interjúalany #21, társadalomtudomány, vidék, nő, 40 év alatt)

Az interjúkból tehát egyértelműen kiolvasható, hogy a magánélet és a szakmai karrier között tudatos egyensúlyozásra van szükség. Emellett megkockáztatható az a kijelentés is, hogy az egyensúlyozás során meghozott átmeneti áldozatok, lemondások idővel elvezetnek egy ennél tudatosabb döntésre, mégpedig az egyik oldal szándékolt és tartós háttérbe szorítására. Nem véletlenül a nők történeteiben érződik ez a vonulat, hiszen a szerepegyeztetés az ő számukra okoz nagyobb nehézséget és diszkomfortot.

„Hogy mi [ti. a nők] akarunk a karrierben lenni, mi akarunk anyák lenni, mi akarunk jó feleség lenni, közben pedig csodálatos és fiatal és nem tudom, mi... tehát szerintem ez a probléma, valamelyiket muszáj elengedni... ki mit enged el. Én, hát én a karriert, és azért még így is valójában boldog vagyok, tehát azt csinálom, amit szeretek, de karrierem nem lesz.” (Interjúalany #4, társadalomtudomány, Budapest, nő, 40 év és felette).

Fontos ugyanakkor hangsúlyozni – a válaszadó szavaihoz is kapcsolódva –, hogy a hivatástudatot, a szakma iránti elkötelezettséget nem csorbítja a lemondás. A hasonlóan gondolkodók azokról a távlati célokról mondanak le – kvázi azt a bizonyos célt nevezve karriernek –, amelyek más körülmények között elérhetőek lettek volna. Így egyesek számára ez a be nem futott „karrier” a gyorsabb előrehaladást jelenti a tudományos életben és az egyetemi ranglétrán, mások számára egy magasabb fokozatot vagy beosztást, vagy éppen a nemzetközi elismertséget. Nehéz tehát egyértelműen megragadni, mit takar pontosan az a karrierút, amit már azért nem járnak be a kutatók, mert a család és a hivatás egyensúlyáért nem tudtak vagy akartak tovább folyamatosan küzdeni. Az előző alany például így folytatta:

„Hogyha lesz valami almárium abból, hogy mit tudom én, kik, hol, hogy szerepeltek, még abban sem leszek benne, tehát olyan minimális, mikroszkóppal kell nézni, de... de szerintem ez a gyerekek minőségében látszik.” (Interjúalany #4, társadalomtudomány, Budapest, nő, 40 év és felette)

Műszaki tudományok területe

Általános problémák

A műszaki terület PhD-s interjúalanyai körében nagyrészt hasonló nehézségek körvonalazódtak a munka–magánélet egyensúlya kapcsán, mint a társadalomtudományok területén. Az egyensúlyt szintén nemcsak a két terület akadályainak egybefonódása, hanem a folyamatos időhiány és fáradtság súlyosbítja. A kutatói-oktatói szakma alacsony anyagi megbecsültsége kevésbé hangsúlyosan jelent meg a véleményekben, ami abból a tényből is fakadhat, hogy a műszaki területeken magasabbak a fizetések, és több az akadémia-ipar közötti projektszerződés, amelyek a munkahelyen belül kínálnak plusz bevételi forrást. Mindezek ellenére a műszaki területen dolgozók is jelentős túlterheltségre és időhiányra panaszkodtak, ami leginkább a munka irányából hatott a családi élet felé.

A munka területén a *túlterheltséget* leginkább az oktatói-kutatói szakma sajátosságaiból fakadó végeláthatatlan feladatokkal – publikációírás, konferenciaszervezés vagy -előadás, illetve az órákra való felkészülés stb. – hozták összefüggésbe az interjúalanyok.

„A tipikus cikkírás általában esti meg hétvégi történet nekem, a másod- vagy harmadállás, a testing board, ami konferenciaszervezés, nagyon sokszor elveszi az időmet, tehát este a gyerekek, minden után elintézem őket, és este 9-től 10-ig még azt csinálom.” (Interjúalany #33, műszaki tudomány, Budapest, férfi, 40 év és felette)

A publikálást mint leterhelő és időigényes folyamatot csak a férfi interjúalanyok emelték ki. Egyikük, egy háromgyermekes apa kifejezetten a gyermekvállalással hozta összefüggésbe teljesítménye csökkenését.

„Hivatkozásszámban is óriási az esés azóta. Amikor megszülettek a gyerekeim, akkor van egy elég erős ilyen letörés. Nyilván kevesebb időm van a cikkekre, sokkal kevesebbet írok, mint régen, meg nem megyek el ezekre a fórumokra, az nagyon sokat számít.” (Interjúalany #12, műszaki tudomány, Budapest, férfi, 40 év és felette)

Az *időhiány*, az ún. *time-squeeze*, folyamatosan felbukkanó akadály mind a női, mind a férfi kutatók, különösen a családosok életében.

„Abszolút időhiány van. [...] Nehéz megteremteni [a munka–magánélet egyensúlyt], rendkívül nehéz. Ez egy olyan munkakör, ami teljes embert igényel, és emellett van két terület, ahol teljes embert igényelnek: az ember párja [és családja], milyen édesanya, testvér, és mindenki több időt igényel, mint amennyi van.” (Interjúalany #46, műszaki tudomány, vidék, nő, 40 év alatt)

A magasan képzettek, így jelen kutatás interjúalanyai is leginkább hivatásként tekin-

tenek a munkájukra, és feladataikat a legtöbben akkor is elvégzik, ha ez a magánéletre, családra fordítandó idő rovására megy. Az időhiány a műszaki doktoráltak között is jellemző, ahol a határidős munka sokszor teret nyer a családdal szemben. Ezt egy háromgyerekes családnya szavakba is öntötte:

„Szeretnék többet, több időt lenni a családdal, de... ott könnyebb lefaragni az időből. A munkában van, amit muszáj megcsinálni határidőre.” (Interjúalany #26, műszaki tudomány, Budapest, nő, 40 év és felette)

A túlórák magas száma végletekig fokozódott egy kutatónő esetében, aki vezetői pozíciót töltött be.

„Az élet gyakorlatilag folyamatosan lemondásokkal meg a balanszírozással jár. Amikor négy évig rektorhelyettes voltam, akkor én a családot hazaértem láto-gatni. Nem volt munkaidő. Szombaton, vasárnap, egyfolytában menni kellett.” (Interjúalany #35, műszaki tudomány, Budapest, nő, 40 év és felette)

A munkaidő kifeszítése összefügg az akadémiai szektorban tapasztalható rugalmas munkaidő-beosztással, ami a rugalmas foglalkoztatás egyik formája. Magas igényként főleg a kisgyermeket nevelő nők körében szokott megjelenni, ugyanakkor esetünkben egy férfi kutató beszélt róla, de nem mint segítő, hanem mint hátráltató tényezőről.

„Az órákon kívül nekünk nincs fix munkaidőnk, és ez hátrány és egyben előnye is ennek a munkának. De hát igazából a gyerekekkel sokat vagyok... Az azért is hátrány, mert akkor mondjuk lehet, hogy nem délután fogom azt a két publikációt vagy munkával kapcsolatos dolgot megcsinálni, hanem mondjuk este.” (Interjúalany #47, műszaki tudomány, vidék, férfi, 40 év és felette)

Ugyanakkor a labormunka és annak rugalmatlansága, extrém hosszúsága is felvetődött az interjúkban, ami mutatja, hogy a rugalmasság lehetősége tudományterület-, sőt azon belül diszciplínafüggő.

Az elvárt és megszokott mennyiségű *konferenciákra járás* mindkét nem számára nehézséget jelentett a családos kutatók életében. Egyrészt feszültséget okozott a párkapcsolatban, másrészt jelentősen csökkent a gyerekre fordítható idő. A kapcsolatháló kiépítésére, fenntartására fordított idő csökkenése – amit a konferenciák elsősorban jelentenek – ugyanúgy a teljesítmény csökkenésével járhat, mint a publikációk számának csökkenése.

„Ha az embernek gyerekei vannak, az nagyon sok figyelmet elvon, ilyen szempontból luxus is elmenni egy konferenciára, azon túl is, hogy javítja a számomat. Alapvetően nem fogok tudni ezekkel az emberekkel együttműködni, mert nincs ennyi kapacitásom, mert ott vannak a gyerekek, nem fog beleférni.” (Interjúalany #12, műszaki tudomány, Budapest, férfi, 40 év és felette)

Ugyanez a férfi kutató azt hangsúlyozta, hogy a konferenciák előnyeit leginkább fiatal, gyermektelen kutatók kamatoztathatják, míg a senior kutatók számára a vendégkutatók fogadása valamelyest sikeresen kompenzálhatja a nemzetközi mobilitás és kapcsolatháló csökkenését – feltéve, ha van rá forrás.

A kisgyermekes nők számára az időhiány mellett még egy fontos tényező is szerepet játszott a konferencialátogatás csökkenésében. Bár a hagyományos nemi szerepek ereje az elmúlt évtizedekben csökkent (Gregor 2016; Pongrácz – S. Molnár 2011), az interjúkból kitűnt, hogy hároméves kor előtt nem szívesen hagyják magukra a gyerekeket még rövidebb időre sem, de még utána is nagy a társadalmi nyomás az anyákon (Blaskó 2011).

„Amikor már négy-öt éves volt, ha elmentem is két-három napra, maximum két éjszaka nem voltam otthon. Abból borzasztó botrány volt, és nem előtte, hanem mire hazaértem. Hát én azt gondolom, hogy az apának a felelősség túl nagy falat volt. [...] mikor úgy gondoltam, hogy na, most már hatéves, és elmehetek, akkor borzasztó nagy volt a nyomás, hogy ez milyen felelőtlenség repülőre ülni, egyáltalán itt hagyni őket. És akkor is kirtartottam amellett, hogy elmegyek, és konferencia előtt három nappal 40 fokos lázam lett. [...] Azt gondolom, hogy ez azért extrém dolog, ezt azért nekem nem lett volna szabad megengedni.” (Interjúalany #50, műszaki tudomány, vidék, nő, 40 év és felette)

A konferencialátogatás annak a kutatónőnek viszont egyáltalán nem okozott gondot, akinek a férje is hasonló kutatási területen dolgozik, így együtt tudnak konferenciára járni. Mindkét gyermeküket viszik, akik így úgy nőnek fel, hogy közelről szívják magukba a tudományt.

„Próbálunk úgy élni, hogy család, mindig együtt járunk mindenhová, ahova lehet.” (Interjúalany #14, műszaki tudomány, Budapest, nő, 40 év alatt)

Több női interjúalany kiemelte, hogy a nyugati országokban nem találkoztak ezzel a hagyományos attitűddel, ott elfogadottabbak a kollégák, ha egy nő hamar visszatér a szakmai életbe.

Végezetül, a munka–magánélet egyensúlyához köthető nehézségek új típusai kerültek fókuszba, amikor az idősebb, középgenerációhoz tartozó senior kutatókkal beszélgettünk. Kifejezetten a női kutatók számára megjelentek a *szendvicsgenerációs* problémák. Minden fáradtság és időhiány ellenére interjúalanyunk életében a saját felnőtt, egyetemista gyermek szakmai útjának egyengetése elsőbbséget élvez. Szavaiából jól látható az a pozitív spillover hatás, hogy a saját szakmai skilljeit milyen jól tudja kamatoztatni a családi életében, ami ugyanakkor nyomást is helyez rá.

„Benne van az, hogy ha hajnali egykor küld, akkor nekem hajnali egykor kell, akármilyen fáradt vagyok, nekiállni elolvasni. Ez most nagyon fontos, hogy segítsen. [...] De hát egy idegennek is segíték, akkor a saját gyermekemnek mi-

ért ne segítenék?” (Interjúalany #35, műszaki tudomány, Budapest, nő, 40 év és felette)

Másik alany pedig egy súlyos beteg, idős családtag ápolásáról számol be – éppen a nagydoktora írásával egy időben –, ami jól mutatja, hogy a nőkhöz társított gondozói szerep végigkíséri őket az életük során.

Megküzdési stratégiák

A kutatás műszaki doktorált résztvevői a folyamatos időhiányt és leterheltséget a társadalomtudósokhoz hasonlóan leginkább a feladatok jó *logisztikájára* törekedve, az otthoni feladatok *megosztásával*, családi *támogatással* próbálják enyhíteni.

Az otthoni és munkahelyi teendők összeegyeztetése komoly kihívást jelent a doktoráltak életében. A kutatónők beszámolójából is egyértelműen látszik, hogy mindezt gondos napi/heti időbeosztással igyekeznek megoldani, de a *logisztikát* mint stratégiát kifejezetten a férfikutatók említették. Két háromgyermekes apa, akik részben felelősek voltak a gyermekek iskolába/óvodába eljutásáért, azt hangsúlyozta, hogy nagyon nehéz számukra a kutatómunkát a napi törzsidőbe beszorítani. Egyrészt a három gyermek mellett nincs energiájuk a reggeli vagy az esti túlórára, másrészt a kutatómunkát – főleg a labormunkát –, jellege miatt, nem lehet időkeretek közé szorítani.

„Én intézem a logisztikát nálunk a családban. A feleségem nem szeret vezetni, és emiatt fix időhöz vagyok kötve reggel is meg este is. De hát az a halálom: időre lecsukni a gépet, kijönni a laborból. Szörnyű nekem, nekem nagyon nehéz.” (Interjúalany #34, műszaki tudomány, Budapest, férfi, 40 év és felette)

Mindkét apa kiveszi tehát a részét a családi munkamegosztásból, de elmondásuk szerint a feleségek viszik a háztartást, és foglalkoznak otthon a gyerekekkel, illetve a hét pár napján ők szállítják a gyerekeket. A családi szerepek és az otthoni *munkamegosztás* azonban inkább a hagyományos modellek szerint alakult az életükben, és a házastársi támogatás inkább a munkahelyi szakmai feladatokra és a „megértő társra” korlátozódott, kevésbé a házimunka és alig a gyermekneveléssel járó feladatok egyenlő elosztására.

„Szabadon választott tevékenységekben ő szeret bevásárolni, szeret főzni, de az egyéb dolgokban, tehát, ami mondjuk a gyereke ellátását illeti, abban nagyon nem akar. Tehát ez a klasszikus [...], és akkor ez így végigkísért, a mi családi életünket egészen mostanáig.” (Interjúalany #50, műszaki tudomány, vidék, nő, 40 év és felette)

A *családi háttér támogatásának* fontossága szintúgy kiemelt szerepet játszik a műszaki területen dolgozók munka–magánélet egyensúlyában.

„Az egészben az a lényeg, hogy kinek milyen háttére van, és hogy az a háttér milyen háttér. Én [...] fantasztikus háttérrel rendelkeztem. Mindig biztosították azt, hogy az álmom valóra váljon.” (Interjúalany #24, műszaki tudomány, Budapest, nő, 40 év alatt)

A szülői és nagyszülői segítség mellett a női kutatók számára kiemelten fontos a *férj támogatása* abban, hogy a családjuk mellett a szakmájukban is sikereket érhessenek el. A műszaki területről érkező nők többen is hangsúlyozták, milyen fontos, hogy a *párjuk is műszaki* vagy szintén kutatói-oktatói munkakörben dolgozik, mert így egyrészt megértik a szakma sajátosságaiból adódó nehéz élethelyzeteket, másrészt szakmailag is támogatást tudnak egymásnak nyújtani. Ugyanakkor az is kiderül, hogy önmagában a szakmai/házastársi homogámiát nem tartják elégségesnek a munkamagánélet egyensúlyának eléréséhez, szükséges hozzá a férfiak modernebb attitűdje is, a nyitottság a családi feladatok egyenlőbb elosztására.

„Én úgy látom, hogy azokban a családokban nem probléma ez, ahol ugyanazon a területen dolgoznak, és ahol az apuka kellően nyitott ahhoz, hogy ő vigyázzon a gyerekekre.” (Interjúalany #50, műszaki tudomány, vidék, nő, 40 év és felette)

Megfordítva viszont a feleség támogatása nem jelent meg a férfi kutatók beszámolóiban, sőt egy kisgyermekes férfitkutató „nem támogató” feleségként írta le a párját, aki hetente kétszer-háromszor megkérte őt, hogy segítsen a gyerekek iskolába vitelében. A társadalomtudósoktól eltérően a műszaki PhD-val rendelkező nők többször is említették, hogy az otthoni feladatok ellátására *fizetett segítséget* alkalmaznak; takarító-nőt és/vagy bébiszittert.

„Bébiszitter, barátok, család, nagyon nagy szervezés kellett hozzá, még azt is mondom, hogy szerencsés vagyok, nekem nagyon jó családom van.” (Interjúalany #48, műszaki tudomány, vidék, nő, 40 év és felette)

Ezen esetekben a külső segítség mellett a család is besegített, főként akkor, amikor egyiküknek még a beteg édesanyjáról is gondoskodnia kellett.

Összességében az interjúk nagy része azt is visszatükrözi – és ebben a férfi és a női kutatók véleménye megegyezett –, hogy a nők, megfelelő családi támogatás nélkül, *kénytelenek választani* a munkájuk és a család között. Egy háromgyermekes kutató nő szavai arra is rávilágítanak, hogy a nők ebben a kényszerhelyzetben legnagyobb eséllyel a családot választják.

„Ha ez nincs [támogató családi háttér], akkor a nő nem azért vész el, mert butább vagy rossz a körülmény, hanem azért, mert neki nem ez lesz az elsődleges. Ha neki beteg a gyerek, és be kell adni a Kalmopyrint, akkor azt fogja csinálni.” (Interjúalany #24, műszaki tudomány, Budapest, nő, 40 év alatt)

Ugyanakkor, a választást még az is erősen meghatározza, hogy Magyarországon még mindig erős az a norma, ami előírja az anyáknak a hosszú otthonmaradást a gyermek születése után. Hogy a kutatói identitás és teljesítménykényszer hogyan ütközik ezzel a társadalmi elvárással, azt egy kétgyermekes, Lendület pályázatot nyert kutatónő fogalmazta meg tisztán:

„Nem tudom. Ítélni nem akarok mások felett, de ha valaki úgy dönt, hogy két évet otthon marad, az túl sok. Én is megkérdőjelezném a szakmai elhivatottságát, viszont a másik oldalról meg ott van a társadalmi nyomás. Anyának a gyereke mellett van a helye.” (Interjúalany #18, műszaki tudomány, vidék, nő, 40 év és felette)

Diszkusszió

Kutatásunkban 25, a társadalomtudományok és 25, a műszaki tudományok területén tudományos fokozattal rendelkező kutatót-oktatót kérdeztünk arról, hogyan tudják összeegyeztetni a munkájukat a magánéletükkel, és milyen megküzdési stratégiákat alkalmaznak a felmerülő problémák kezelésére. A kutatás adatfelvétele egy olyan időszakban készült, amikor a hazai felsőoktatási és tudományos szférában – a nemzetközi trendekhez hasonlóan – előtérbe került a nemzetközi szinten mért *kiválóság*, mely által a kutatók közötti versenyhelyzet éleződött, a teljesítményelvárások megnövekedtek, a tudományos teljesítmények mérésének szükségessége részévé vált a vezetési rendszereknek, valamint erősödött a *nemzetköziesedés* folyamata is. Mindeközben a felsőoktatási intézmények és az akadémiai kutatóhálózat szervezeti modellváltása is zajlott, amely – a politikai befolyás és a bizonytalanság növekedése mellett – a menedzserizmus és a neoliberalizmus jellemezte szervezeti gyakorlatokat és folyamatokat igyekezett megteremtteni, szintén illeszkedve a nemzetközi trendekhez (Davis 2017; Kováts 2020; Lynch 2015; Poutanen et al. 2020).

A tudományos kutatók a társadalom- és a műszaki tudományok területén többségében hasonlóképpen azonosították be a munka és magánélet összehangolásának fő problémáit, az *időhiányt* és a *túlterheltséget*. A *túlterheltséget* nemcsak a munka–magánélet összehangolása szempontjából, hanem az egész tudományos karrierútra vetítve az egyik legjelentősebb *hátrálító tényezőként* érzékelik a tudományos kutatók és oktatók Magyarországon (Tardos–Paksi 2020). Az időhiány és a túlterheltség hatványozottan jelentkezett a gyermeket nevelő kutatók körében, bár az ún. *time-squeeze* jelensége nemcsak az akadémiai pályán van jelen (DePasquale et al. 2018). Ugyanakkor az időhiányt a tudományos fokozattal rendelkező kutatók-oktatók egyértelműen összefüggésbe hozták a megnövekedett teljesítményelvárásokkal, a publikációs „kényszerrel”.

A tudományos szférára általánosan jellemző rugalmas munkaidő egyfelől könnyebbé teszi a munka és magánélet összehangolását, másfelől az önkiszármányolás eszközévé is válhat: a pihenési idő jelentősen csökken, és a kutatók kiugróan magas – nem fizetett – túlórakkal dolgoznak. Az interjúk tanúsága szerint az idő korlátossága miatt permanensen döntenünk kell arról, hogy melyik szférára fordított időt csökkentésük, és inkább a családra, illetve a pihenésre fordítható időt mérsékljük, hogy a munkakörük-

nek, hivatásuk iránti elkötelezettségüknek, a teljesítményelvadásoknak és a határidős munkáknak meg tudjanak felelni. A kutatók mindkét tudományterületen jellemzően hivatásként tekintettek a tudományos pályára, és a tudományos konferenciák látogatásának nehézségei is ebben a keretben értékelődtek lemondásként. A szakmai karrier szempontjából a gyermekekeseknél mindkét tudományterületen megfogalmazódott az a probléma, hogy nem tudnak az egyébként fontos netwörkölési lehetőséget nyújtó nemzetközi konferenciákon részt venni, és ez egész szakmai karrierjükre kihathat.

A két vizsgált tudományterület közötti különbségként jelentkezett viszont, hogy a társadalomtudományos kutatók az alacsonyabb jövedelmek miatt inkább kényszerülnek több állást, kiegészítő munkákat elvállalni, amelyek szintén a túlterheltséget növelik. Itt sem a hivatásukkal voltak elégedetlenek, hanem a jövedelem és az elvégzett munka mennyisége, a tudományos pálya által megkövetelt teljesítmény között érzékeltek szakadékot. A műszaki tudományok területén ellenben nagyobb valószínűséggel jelenik meg problémaként a rugalmatlan munkaidő-beosztás, elsősorban a szigorúbb munkahelyi kultúrával összefüggésben, vagy a labormunka kötöttségei miatt. Ebből a szempontból inkább a műszaki tudományok területén fokozatot szerettek vannak hátrányban.

A munka–magánélet egyensúlyának megteremtésében hasonló *megküzdési stratégiákról* számoltak be a kutatók mindkét tudományterületen. Kiemelkedően fontos szerepet tulajdonítottak a *házastárs és a család támogató szerepének*. A házastárs támogató szerepe az egész tudományos karrier sikeressége szempontjából is meghatározó (Tardos–Paksi 2020). Szintén kiemelt szerepet kaptak az interjúalanyok narratívájában a *jó időbeosztási készségek*. A férfi vagy műszaki háttérű végzettségűek az üzleti életből átvéve, a családi élet megszervezésében is a „logisztika” tudományának fontosságát hangsúlyozták. Amennyiben a házastárs, illetve a családi háttér támogatása és a jó időbeosztás nem bizonyult elegendőnek, jellemzően két alternatíva állt a kutatók előtt: a *lemondás*, vagy a *külső fizetett segítség* igénybevétele. A lemondás lehet egyszeri vagy többszöri, illetve hosszabb távon az egész karrierútra, karriervágyakra is vonatkozhat. A narratívákban a „be nem futott karrier” is többször megjelent: ez jelenthette a gyorsabb előrehaladást az egyetemi ranglétrán, egy magasabb fokozat vagy beosztás megszerzését, vagy éppen a nemzetközi elismertséget. Nehéz tehát egyértelműen megragadni, mit takar pontosan az a karrierút, amit már azért nem járnak be a kutatók, mert a család és karrier egyensúlyáért nem tudtak vagy akartak tovább folyamatosan küzdeni. A nők narratívájában az is megjelent, hogy a saját „karrierdeficitjük” a gyermekekénél jelenik meg hosszabb távon „többletként”. A megküzdési stratégiák között merült fel még a *gyermekvállalás időzítése*, és a férfiak modernebb attitűdje is a családi feladatok egyenlőbb elosztásában. A két tudományterületen tapasztalt különbség a megküzdési stratégiákban elsősorban a *fizetett segítség* igénybevételére vonatkozott. Jellemzően a műszaki tudományos dolgozó doktoráltak számoltak be a fizetett segítség igénybevételéről. A társadalomtudományi kutatók ritkábban említették, hogy takarítónőt és/vagy bébisittert alkalmaztak voltak.

Férfi és női szempontból elemezve az interjúkat, eredményeink szerint a férfi oktatók-kutatók narratívájában is hangsúlyosan megjelent, hogy a gyermekek születése jelentős teljesítménycsökkenéshez vezethet, valamint a munka és a család összehangolása kihívást jelent. Az „aktív apaság” (Takács 2020) egyre jobban megjelenik az interjúkban, de úgy tűnik, továbbra is a férfiak kiváltsága, hogy megválasszák, mit és mennyit vállal-

nak a gyermeknevelési és háztartási feladatokból. Ez is magyarázhatja, hogy a férfi kutatók előmenetelét kevésbé hátráltatja a gyermekvállalás, mint a nőkét (Fényes et al. 2020). A nemi szerepek egyeztetése a nőknek okoz nagyobb nehézséget. A nők narratívájában hangsúlyosan megjelent, hogy Magyarországon még mindig erős az a tradicionális norma, amely előírja az anyáknak, hogy hosszán otthon maradjanak a gyermek születése után, vagy lemondjanak a külföldi konferenciákról, ameddig a gyermek kicsi. A női senior kutatóknál viszont a „szendvicsgeneráció” problémája volt azonosítható, azaz nemcsak a gyermeküket, de a beteg családtagokat, szülőket is gondozniuk kellett.

Összegzés

A társadalomtudományok és a műszaki tudományok területén tudományos fokozattal rendelkező kutatók-oktatók munka–magánélet egyensúlyával kapcsolatos interjúk vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a munka–magánélet összehangolásának nehézsége a kutatói pályán is egyértelműen kimutatható. A STEM-/nem STEM-területi sajátosságok a vártnál kevesebb mértékben tértek el, a különbségek leginkább az anyagiakban, a rugalmatlan időbeosztásban dolgozók arányában és a külső fizetett segítség igénybevételében voltak tetten érhetőek. Míg a kutatók elsősorban az egyéni-családi megküzdési stratégiákban gondolkodtak, érezték, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárások gyakran nehezítik egyéni döntéseiket, de csak ritkán említették a szervezeti segítő és hátráltató tényezőket saját munka–magánélet egyensúlyuk kialakításában.

Irodalom

- Blaskó Zsuzsa (2011) Három évig a gyermek mellett – de nem mindenáron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról. *Korfa*, 9/3. <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/article/view/776/231>
- Campbell Clark, Sue (2000) Work/family border Relations: a new theory of work/family balance. *Human Relations*, 53/6. 747–770. DOI: 10.1177/0018726700536001
- Currie, Jan – Eveline, Joann (2011) E-technology and work/life balance for academics with young children. *Higher Education*, 62/4. 533–550.
- Davis, Annemarie (2017) Managerialism and the risky business of quality assurance in universities. *Quality Assurance in Education*, 25/3, 317–328. DOI: 10.1007/s10734-010-9404-9
- DePasquale, Nicole – Mogle, Jacqueline – Zarit, Steven H. – Okechukwu, Cassandra – Kossek, Ellen E. – Almeida, David M. (2018) The Family Time Squeeze: Perceived Family Time Adequacy Buffers Work Strain in Certified Nursing Assistants With Multiple Caregiving Roles. *The Gerontologist*, 58/3, 546–555. DOI: 10.1093/geront/gnw191
- Engler Ágnes (2017) *Család mint erőforrás*. Budapest: Gondolat.

- Fényes Hajnalka – Paksi Veronika – Tardos Katalin – Markos Valéria – Szigeti Fruzsina (2020) Magyar kutatók külföldön: A női és férfikarrierutak főbb jellemzői. *Metszetek*, 9/4, 23–48. DOI: 10.18392/metsz/2020/4/2
- Gregor Anikó (2016) A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon. *Socio.hu*, 6/1, 89–111. https://socio.hu/uploads/files/2016_1/gregor.pdf
- Herman, Clem – Lewis, Suzan (2012) Entitled to a sustainable career? Motherhood in science, engineering and technology. *Journal of Social Issues*, 68/4, 767–789. DOI: 10.1111/j.1540-4560.2012.01775.x
- Kováts Gergely Ferenc (2020) Menedzserizmus a felsőoktatásban. Érvek, ellenérvek, alternatívák. *Educatio*, 29/1, 3–18. DOI: 10.1556/2063.29.2020.1.1
- Lynch, Kathleen (2015) Control by numbers: New managerialism and ranking in higher education. *Critical Studies in Education*, 56/2, 190–207. DOI: 10.1080/17508487.2014.949811
- Paksi Veronika (2014) Miért kevés a női hallgató a természet és műszaki tudományi képzésekben? Nemzetközi kitekintés a „szívargó vezető” metaforára. *Replika*, 85–86/4–1, 109–130.
- Paksi Veronika (2015) Work-life balance of female PhD students in engineering. In: Pusztai, Gabriella – Engler, Ágnes – Revákné Markóczi, Ibolya (eds.): *Development of Teacher Calling in Higher Education*. Nagyvárad–Budapest: Partium Press – Personal Problems Solution – Új Mandátum, 179–194.
- Petőné Csuka Ildikó (2014) Emberitőke-elemzés a felsőoktatásban oktatók körében In Nagy Imre Zoltán (szerk.): *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században*. Budapest: Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar, 301–310.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (2011) Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011*. Budapest: Társasági – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 192–206.
- Poutanen, Mikko – Tomperi, Tuukka – Kuusela, Hanna – Kaleva, Veera – Tervasmäki, Tuomas (2020) From democracy to managerialism: Foundation universities as the embodiment of Finnish university policies. *Journal of Education Policy*, 1–24. DOI: 10.1080/02680939.2020.1846080
- Takács, Judit (2020) How involved are involved fathers in Hungary? Exploring caring masculinities in a post-socialist context. *Families, Relationships and Societies*, 9/3, DOI:10.1332/204674319X15592179267974
- Tardos Katalin – Paksi Veronika (2020) Tudományos karrierutak kutatói értékelése: női és férfiperspektívák. In A.Gergely András – Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor – Kovács Éva – Paksi Veronika (szerk.): *Kultúra, közösség és társadalom. Tanulmányok Tibori Timea tiszteletére*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Magyar Szociológiai Társaság, 93–122.
- Wayne, Julie Holliday – Grzywacz, Joseph G. – Carlson, Dawn S. – Kacmar, K. Michele (2007) Work-family facilitation: A theoretical explanation and model of primary antecedents and consequences. *Human Resource Management Review*, 17/1, 63–76